

PÉTER ALEXA

ISMERETEK TIBETRŐL KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR ELŐTT

1. Bevezető

Az európaiak Ázsiát eleinte csak legendákkal átszótt, csodás világgént képzeltek el. Az első hírek keresztény hittérítőktől származtak, akik a pogány, vadembernek tartott helyeket megpróbálták rábírní régi hitük elhagyására és a kereszténység felvételére. A keresztény misszionáriusok számára is az egyik utolsó ázsiai *terra incognita* Tibet volt. Céljuk nem a tibeti kultúra tanulmányozása volt, és a nyelvet is csak azért sajtátították el, hogy saját hitüket terjesszék, összegyűjtött ismereteik mégis értékes kiindulópontként szolgáltak olyan későbbi tudósok számára, mint Körösi Csoma Sándor.

A dolgozat célja, hogy bemutassa azokat az egyházi és világi utazókat, akikről a Tibetről szóló első értesülések származtak, kezdve a misztikus országról szóló legkorábbi levéltől a Csoma idejében kereskedelmi kapcsolatokat kiépíteni szándékozó kormányhivatalnokok beszámolójáig.

A misszionáriusok feljegyzéseinek, úti beszámolóinak többsége még Ázsiában megsemmisült, egy részük pedig hiába jutott el Európába, magángyűjtemények vagy archívumok mélyére került az egyház határozata vagy más körülmények miatt. A levelek és beszámolók közül néhányat még az adott korban publikáltak, de szélesebb körben csak az olyan gyűjteményes munkák tettek megismerhetővé őket, mint Giorgi, Ágoston-rendi szerzetes 1762-es *Alphabetum Tibetanum* című munkája, vagy csaknem két évszázaddal később Luciano Petech *I missionari italiani nel Tibet e nel Nepal* című tudományos feldolgozása a 20. század közepén. A többségükben a kapucinus és jezsuita rendhez tartozó misszionáriusok életét és munkáit a mai napig számos tudós kutatja. Az egyik legkiemelkedőbb közöttük az olasz Enzo Gualtierio Bargiacchi, aki a 18. század nagyszámú hittérítőjének munkáit dolgozza fel.

2. A legkorábbi értesülések Európában Kelet-Ázsiáról

Az antik világban és a középkorban több kereskedő és utazó is eljutott Ázsia különböző részeire, és beszámolóik alapján Európa is értesült a mesés keletről. A legszélesebb körben ismertté vált leírás egy 12. századi levél, amelyet állítólag

JÁNOS ÁZSIAI PAPFEJEDELEM küldött III. Sándor pápához (1105–1181), I. Manuél bizánci császárhoz (1118–1180), Barbarossa Frigyeshez (1122–1190) és más európai uralkodókhöz. A levél alapja egy 1141-es esemény, mely szerint a karakitaj Yelü Dashi (耶律大石 vagy 耶律達實, ur. 1124–1143)¹ véres győzelmet aratott a perzsa csapatok fölött. A hír 1144-re Freisingi Ottó püspökhöz (1114–1158)² már többszörös módosulás után úgy jutott el, hogy egy bizonyos János nevű nesztoriánus király és pap³ pár évvel korábban legyőzte a perzsákat. Leveléből emellett kiderült, hogy az uralkodónak csodás birodalma van, lakói pedig a közönséges emberek mellett óriások, egyszemű emberek, pigmeusok, vademberek, amazonok, faunok, kentaurok és emberevő egyszarvúak. A folyókban drágakövek folynak víz helyett, és gyógyító, fiatalító források szelik át a földeket. A király palotája aranyból és drágakövekből, ágya zafírból készült. Naponta több ezer ember lakik jól asztalánál, nincs szegénység, éhség és bűn. Országá és minden egyes alattvalója felett egy tükrön keresztül őrökdi.⁴

A levél, amely sokkal részletesebben írta le János országát, mint ahogy Ottó püspök krónikájában szerepelt, hihetetlen népszerűsége tett szert egész Európában.⁵ Az emberek a keresztes háborúk és eretneküldözések zűrzavarának időszakában semmi másra nem vágytak, mint a levélben leírt békére és jóllakottságra. Jánostól, akinek származása a háromkirályokig nyúlt vissza, azt várták, hogy felszabadítsa a Szentföldet. A középkor nagy enciklopédiáiban történeti személyként jelent meg, akinek országa valahol Ázsiában helyezkedik el. Később az emberek szemében már ő testesítette meg az elvesztett, ám olyannyira vágyott aranykor ígértétét.⁶

A levél írójának valódi kilétét a mai napig homály fedi. Feltételezések szerint a levél egy nyugati klerikus tollából született, amire a szerző erőteljes Bizánc-ellenessége és korabeli egyházi személyekéhez hasonlatos műveltsége

¹ A Nyugati Liao-dinasztia alapítója, aki Külső- és Belső Mongólia, valamint Mandzsúria fölött uralkodott.

² Burgundiában a ciszterci szerzetesrend Morimond kolostorának püspöke. Két fontos történelmi munkája van. Az egyik a *Chronica sive Historia de duabus civitatibus* (Két város krónikája vagy története), amely egy nyolc könyvből álló történelmi és filozófiai munka Jeruzsálemről és Babelről. Ebben a műben szerepel János pap, a nesztoriánus keresztény király legendája, amelyet Jableh püspökétől, Hugótól hallott. Ez az első írásos emlék János papról. A másik munka a *Gesta Friderici imperatoris* (Frigyes császár tettei), amely egy négy könyvből álló életrajz.

³ A pap titulus arra utal, hogy ő is egyszerű, halandó ember.

⁴ Az I. Manuélnek küldött levél angol fordítását Robert Williams készítette el: <http://www.maryjones.us/ctexts/presterjohn.html> (utoljára megtekintve: 2014.01.14).

⁵ Terjedését könnyítette egy verses változat is, mely egy heidelbergi papi kéziratban szerepelt.

⁶ Bar-Ilan 1995: 291–298.

enged következtetni. A szerző tökéletes és hihető ötvözetét adta a korabeli mese-földrajzoknak, a közkedvelt fiktív útleírásoknak és főképp a Nagy Sándorhoz köthető mesés Indiáról szóló leírásoknak.⁷

3. Az első említések Tibetről európai forrásokban

Az első említés Tibetről egy középkori utazótól, TUDELAI BENJAMIN rabbitól (1130–1173) származott, aki bejárta Európát, Ázsiát, Afrikát, és élvezetes leírásokat készített útjairól.⁸ A széleskörű ismeretekkel és remek nyelvérzéssel megáldott rabbi valahol keleten, Bagdad és Szamarkand környékén élő araboktól hallhatott Tibetről. A rabbi Thibetként említi az országot, amelyet a pézsma földjének nevez. A rabbi a korábbi arab forrásokból vehette át az elnevezést, ahol a Tubbet vagy Tobbat⁹ név szerepel.¹⁰

A következő híradás a Mongol Birodalomban megforduló európai misszionáriusoktól érkezett, akik közül az első, aki Tibet környékére is eljutott, GIOVANNI DA PLANO DEL CARPINI (1182–1252) olasz ferences barát volt. Ő és másik két rendtársa¹¹ IV. Ince pápa békeköveteként 1245–1247 között járt Belső-Ázsiában. Carpini a pápa Gűjük kánnak (ur. 1246–1248) küldött levelét vitte Karakorumba, ahol néhány hónapot várnia kellett, hogy az uralkodó színe elé járulhasson. Bár célját nem érte el, mert a kánt nem sikerült megnyernie a kereszténység támogatásához, feljegyzéseiben¹² számtalan, addig ismeretlen területről és népről hozott hírt Európába. Tibetet Thabet néven említi, lakóiról pedig annyit jegyez fel, hogy a karakitajok földjétől délre elterülő pusztaságban élő, beszélni sem tudó vademberek.¹³

Tibetről az első bővebb információt az 1252–1255 között a mongol udvarban járt WILLIELMUS DE RUBROUCK (1220–1290) flandriai ferences fráter

⁷ Bozóki 2001: 9–11.

⁸ A *Benjamin utazásai* című munka kora egyik legfontosabb földrajzi és néprajzi leírását tartalmazza. A héber nyelvű, retrospektív útleírás több angol fordításban is hozzáférhető: Adler, Marcus Nathan 1907. *The Itinerary of Benjamin of Tudela*. London: Oxford University Press; Amichai, Yehuda 1975. *From Travels of a Latter-Day Benjamin of Tudela*. Ontario: House of Exile.

⁹ Ezek az elnevezések a *Stod-Bod* vagyis *Felső-Tibet* kifejezésből származtak, amellyel az arabok kereskedelmi kapcsolatban álltak.

¹⁰ Shatzmiller 1998: 337–347.

¹¹ Az egyik a lengyel Benedykt barát, a másik a cseh Václav barát.

¹² *Historia Mongalorum quos nos Tartaros appellamus* (A mongolok története, akiket mi tatároknak hívunk) című úti beszámolója a leghasznosabb forrás a 13. századi mongolokról. A könyv angol fordítása: Hildinger, Erik 1996. *The Story of the Mongols whom we Call the Tartars. Historia Mongalorum quos nos Tartaros appellamus: Friar Giovanni di Plano Carpini's Account of his Embassy to the Court of the Mongol Khan*. Boston: Branden Pub. Co.

¹³ *Hakuyt 2012a: IX. fejezet.*

szolgáltatta. Rubrouck 1252 áprilisában indult útnak¹⁴ Konstantinápolyból IX. Lajos francia király követeként a mongolok földjére. IX. Lajos úgy értesült, hogy Ázsia szívében is élnek keresztények,¹⁵ akikkel szerette volna felvenni a kapcsolatot. Rubrouck először a kereszténynek hitt Szartak kánhoz (?–1256) indult, majd tovább utazott Szartak apjához, Batu kánhoz (1205–1255), végül Karakorumba, Möngke kánhoz (ur. 1251–1259). Rubrouck a király ajándékai-val 1253 decemberében érkezett meg a kán udvarába, ahol összesen hét hónapot töltött. Miután visszatért, a mongolok földjén és az útja során látottakat hosszú levél¹⁶ formájában írta meg királyának. Ebben Tebetként említi Tibetet, lakóiról pedig másodlagos beszámolók alapján azt írja:

Szokásuk megenni a szüleiket kegyeletből, hogy saját magukat tegyék azok sírgödrévé. Újabban elhagyták ezt a szokást, mivel minden nemzet undorodott tőlük miatta. De még most is szép serlegeket készítenek szüleik koponyájából, hogy amikor isznak belőle, vigasság közben az elhaltakra emlékezzenek. Földjükben sok az arany, ezért, ha valakinek aranyra van szüksége, addig ás, amíg talál és kivesz annyit, amennyi kell neki, a többit meg visszatemeti a földre, mert azt hiszi, hogy ha kincsei közé vagy ládjába tenné, Isten elvinné tőle a többit, ami a földben van. E törzs emberei közül egyesek nagyon otrombák.¹⁷

A tibeti írásról megjegyzi, hogy az írás iránya balról jobbra halad, és a betűiket is hasonlatosnak tartja a latinhoz.¹⁸ A mongolok vallásáról – akik ekkor már részben a tibeti buddhizmus követői voltak – sok mindent leír. Beszél a borotvált fejű sárgaruhás papjaikról, akik szüzességi fogadalmat tesznek, és több százan élnek együtt. Rubrouck maga is látott templomi szertartást, ahol a papok kis padokon, egymással szemben ülve könyvet olvasnak. Megemlíti az ereklyetartókat mint temetési helyeket, és leírja, hogy a halottakat ősi szokás szerint elégetik és a hamvakat egy piramis csúcsába helyezik. Megemlíti az *Om mani padme hum* mantrát is, amit az olvasófüzér használata során mormolnak, és úgy fordítja: „Isten, te tudod.”¹⁹

¹⁴ Az útra egy ferences testvér, két nesztoriánus pap és egy vezető kísérte el.

¹⁵ Szíriából vagy Palesztinából érkeztek először nesztoriánus szerzetesek Kínába és környékére legkésőbb 635-ben. Ez a kereszténység első formája Kelet-Ázsiában. Az uralkodó támogatta a frissen áttért keresztényeket, és 530 keresztény könyvet fordíttatott számukra. 845-től azonban a buddhisták mellett üldözni kezdték a keresztényeket is.

¹⁶ A levélnek, melynek címe *Itinerarium Willelmi de Rubruc (Willelmi de Rubruc útleírása)*, összesen hét kézirat maradt fenn, melyek csak kis mértékben térnek el egymástól.

¹⁷ Györffy 1986: 159.

¹⁸ Györffy 1986: 182.

¹⁹ Györffy 1986: 156, Hakluyt 2012b.

4. Az első európaiak Tibetben

A keletre utazók közül az első, aki talán eljutott Tibetbe, és az utolsó, aki még János pap országát kereste Ázsiában, ODORICO DA PORDENONE (1286–1331) ferences szerzetes volt Udinéből. Pordenone összesen 16 évig térített Kína több részén, és egyházi közösséget alapított.²⁰ Térítőmunkája során azért vállalkozott a Kínából hazavezető hosszú útra, hogy újabb szerzeteseket vigyen vissza magával. A visszaút leírása Ázsián keresztül kevésbé részletes, de beszámolója alapján ekkor léphetett Tibet földjére. 1330-ban Páduába érve feljebbvalója kérésére kalandos utazásának történetét lediktálta hittársának, Guglielmo di Solagnának.²¹ Marco Polo leírása mellett ez a mű volt az évszázad legteljesebb és legértékesebb történelmi és földrajzi leírása Ázsiáról.²²

Pordenone beszámolójában a Tibetként említett ország India határán fekszik, és a Nagy Kán alattvalói közé tartozik. Beszámol lakói viseletéről és háziállatairól, arról, hogy bővelkednek borban és kenyérben, fekete nemezsátorban élnek, a városokban fekete-fehér falú házakat építenek, útjaikat pedig kavicsal borítják. A legérdekesebb egy kihelyezéssel temetés részletes leírása, melynek során egy fiú végzi el a halotti szertartást elhunyt apja számára.²³

A beszámoló gyorsan és széles körben terjedt, a dicsőséget Pordenone helyett mégis egy flamand szerző, Jan de Langhe (1300–1383) 1356-ban készült könyvének főhőse, Sir John Mandeville aratta le. A képzeletbeli utazó a Szentföldre tett zarándokutat, illetve Indián, Indonézián és a „tatárok földjén” át a kínai kánhoz látogatott, majd a „földi paradicsom” széléhez vezető utat járta be. Évszázadokon át a legnagyobb utazóként ünnepezték, tekintélyét, hitelességét senki nem kérdőjelezte meg. Sikerének titka, hogy a 14. században hozzáférhető forrásokat²⁴ egyetlen elbeszéléssé ötvözte, realiztikusan ábrázolva a legfurcsább lényeket és helyeket, szavahihető tudósítóként mint szemtanú írta

²⁰ A legenda több mint 20 ezer kínai kereszténységre térítését tulajdonítja neki.

²¹ *Itinerarium fratris Odorici ordinis fratrum minorum de mirabilibus orientalium Tartarorum* (A kisebb barátok rendjéhez tartozó Odorico barát utazása a csodás keleten élő tatárokhoz). A hatféle változatban létező, latin nyelvű művet a 14–15. század után fordították le több európai nyelvre. Legismertebb angol fordítása: Sir Yule, Henry 2002. *The Travels of Friar Odoric: 14th Century Journal of the Blessed Odoric of Pordenone*. William B. Eerdmans Publishing Co.

²² A két leírás sok pontban megegyezett, hitelesítve ezzel mindkét beszámoló pontosságát.

²³ Domenichelli 1881: 249–251, Liščák 2011: 63–74.

²⁴ Forrásai: János pap levele, Pordenone leírásának 1351-es francia fordítása, Vincent de Beauvais Domonkos-rendi szerzetes (1190–1264) *Speculum Maius* (Nagy Tükör) című enciklopédiája, Wilhelm von Tripolis Domonkos-rendi szerzetes (1221–1273) *Notitia de Machometo* (Feljegyzések Mohamedről) című összefoglalója a muszlim világról.

le az eseményeket. A könyvnek 270 kézirata maradt fenn, tíz európai nyelvre fordították le,²⁵ és a 18. századig számtalan kiadást ért meg.²⁶

1575-ben Akbar, a Mogul Birodalom muszlim császára az udvarába invitált néhány jezsuita szerzetest, hogy megcsodálhassák gyönyörű udvarát, és hogy párbeszédet kezdeményezzen velük és muszlim tudósokkal a kereszténységről. A három jezsuita barát, Rudolph Aquaviva, Francis Henriquez és James de Nesquita 1579-ben érkezett Agrába, a császár újonnan épült palotájába, Fatehpur Szikribe.

A szerzetesek az udvarban találkoztak egy Tibet nyugati részét megjárt utazóval, aki olyan buddhista szokásokat írt le, melyeket hasonlatosnak véltek a keresztény rítusokhoz. A jezsuiták növekvő érdeklődését Tibet iránt Rudolph Aquaviva 1582-es levele is tükrözi. Azt írta, hogy felfedeztek egy fehér bőrű, pogány nemzetet, akik között nem élnek muszlimok. Lakhelyükről annyit tudnak, hogy Bottannak hívják, és Lahoron túl, az Indus-folyó irányában található. A jezsuiták ezt követően szervezni kezdték az első utat a tibetiek megtalálására.²⁷

Az első európai, aki bizonyíthatóan Tibet földjére lépett, ANTONIO ANDRADE (1580–1634) portugál jezsuita szerzetes volt. Harminc éven át dolgozott misszionáriusként Indiában és a környező országokban, és hosszú időn át készült, hogy Tibetbe jusson. Egy laikus testvérrel, Manuel Marquezzel és két szolgálóval 1624 márciusában csatlakozott hindu zarándokok egy csoportjához, akik Badrinath templomához²⁸ zarándokoltak. Miután a Himalája északi lejtőjén elérték úti céljukat, Andrade és Marquez elhagyták a csoportot, és a Manahágón (tib.: Ma-na la) átkelve eljutottak Nyugat-Tibet egyik határ menti településére. 1624 novemberében Andrade innen írta első levelét addigi útjukról a feljebbvalói számára, Goába. A harmincoldalas levélben leírta, hogy a hágón, melyet az év során mindössze két hónapig lehet használni, húsz nap alatt jutottak át, és olyan vidék fogadta őket, ahol sem fa, sem növény, sem emberlakta terület nem található, csak végeláthatatlan hófalak. Az egyetlen élelmük a vízzel kevert piritott árpa volt, italként pedig havat ettek. A szörnyű hidegben

²⁵ Lerner 2008: 141–145.

²⁶ Az egész munka angol fordítása: <http://www.planetnana.co.il/notes/books/mandeville.htm> (utoljára megtekintve: 2014.01.14.). Két 19. századi angol kiadása pl.: Lumley, Edward (ed.) 1839. *The Voiage and Travaile of Sir John Maundevile Which Treateth of the Way to Hierusalem; and of the Marvayles of Indie with Other Ilands and Countryes*. London; Warner, George F. (ed.) 1889. *The Buke of John Maundeuill, being the Travels of Sir John Mandeville, Knight, 1322–1356: A Hitherto Unpublished Version, from the Unique Copy (Egerton MS 1982) in the British Museum*. London.

²⁷ MacGregor 1970: 29.

²⁸ A mai India Uttarakhand tartományának északi részén található, közel Tibethez.

lábaik teljesen elfagytak és megduzzadtak, mintha minden lépésnél izzó fém-mel szurkálták volna őket.

1624 augusztusában érték el Caparangot (tib.: Tsa-pa-rang), Guge (tib.: Guge) királyság egyik központját. Megtudták, hogy a terméketlen földön szinte semmi nem terem meg, minden élelmet tizenkét napi járóföldről kell hoznia a helyieknek. Az elzártság és a kegyetlen körülmények ellenére is kiderült számukra, hogy a királyság egy virágzó kultúra központja.²⁹ A király is kedvesen fogadta az idegen barátokat, aminek egyik oka, hogy ezzel szerette volna bátyjának, a buddhista egyház vezetőjének a hatalmát ellensúlyozni. Ajándékként kétezer fűgét ajándékozott nekik, ami nagy ritkaságnak számított azon a vidéken, valamint adott nekik egy levelet is, amely engedélyezte számukra hitük terjesztését, és megóvta őket mindenféle támadástól az útjuk során. Mivel később már teljesen elzárta volna őket a hó, Andrade és társa húsz nap után, novemberben visszautaztak a jezsuiták agrai központjába, és részletesen beszámoltak tibeti élményeikről.³⁰

Ahogy a királynak megígérte, Andrade egy év múlva, 1625 augusztusában Marquezzel és egy kisebb jezsuita csoporttal a korábbi útvonalon visszatért Caparangba. Ott tartózkodása alatt ezúttal sokkal több dolgot tudott meg Gugéről és a nyugat-tibeti emberek mindennapjairól, a számtalan tibeti imázslóról, a faragott kövekről és a mantrákról, melyeket a helyiek mormolnak. Andrade sok időt szentelt a buddhizmus és a kereszténység összehasonlítására. Vázolta a békés istenek három hierarchikus csoportját, és leírást készített a buddhista Pokolról és „Paradicsomról”. A szerzetesek ruháit is hasonlónak látta a keresztény papokéhoz, ahogy a bűnbánat, áldozat és beavatás bizonyos elemeit is.³¹

Andrade a buddhizmus mellett Tibet másik vallását, a bönt is megismerte. Leírta, hogy a fűvös hangszer, amellyel imára szólítják a híveket, halott emberek kéz- és lábcsontjaiból készül, valamint használnak halottak koponyájából készült „rózsafüzért” is.³²

A vallással kapcsolatos kérdéseinek többsége azonban megválaszolatlan maradt, mert a nyelvi nehézségeket lehetetlen volt áthidalni. Tolmácsai általa-

²⁹ Ott tartózkodása alatt érte el a várost egy kétszáz fős karaván, amely selymet és porcelánt szállított Kinából.

³⁰ *Novo Descobrimento do gram Cathayo, ou Reinos de Tibet, pello Padre Antonio de Andrade de Companhia de Jesu, Portuguez, no anno de 1624 (Antonio de Andrade a Jézus Társasága tagjának új felfedezése a Nagy Katajok földjén, azaz a Tibeti Királyságban. Portugália, 1624).* A leírás két év múlva Lisszabonban jelent meg az inkvizíció engedélyével. Viszonylag hamar lefordították több európai nyelvre, így a 17. század egyik legsikeresebb kiadványa lett.

³¹ MacGregor 1970: 43.

³² MacGregor 1970: 44.

ban a muszlim kereskedők közül kerültek ki, akik nehezen tudták a két, számukra idegen hit kifejezéseit pontosan interpretálni.

Andrade elfogadta a király ajánlatát, és 1626 áprilisában elkezdte építeni Tibet első keresztény templomát és a szerzetesek lakhelyét. Az építkezésről és a királyi családdal való kapcsolatáról 1626 augusztusában egy újabb levélben számolt be feljebbvalójának. Ebben már sokkal több szó esett a tibeti emberek mindennapjairól és a konfliktusról, mely a lámák és a keresztényekkel barátkozó világi emberek között alakult ki. A királlyal ellátogatott annak bátyjához, az utat és a buddhista főlámával való találkozás eseményeit is ebben a levélben foglalta össze.

1627 szeptemberében egy rövidebb levélben folytatta beszámolóját a miszsió tevékenységéről és az erőfeszítéséről, mellyel próbálta kereszténységre téríteni a királyi családot.³³ Andrade olyan ismertségre tett szert Tibet-szerte, hogy több tartományba is meghívták, például Ücang³⁴ és Ladak³⁵ királyaitól is kapott meghívást, de ezekre a helyekre ő maga soha nem jutott el. Feljebbvalóinak írt levele hatására Agrából két portugál szerzetest küldtek erre az útra. JOÃO CABRAL (1599–1669) és ESTÊVÃO CACELLA (1585–1630) az első nyugatiak, akik Indiából indulva Tibet felé, eljutottak Bhután fővárosába, Paróba³⁶, és találkoztak a helyi vallási vezetővel, zsaptrung³⁷ Ngavang namgyallal.³⁸ A vezető engedélyezte számukra a hitük gyakorlását, és megígérte, hogy templomot és külön szálláshelyet épített számukra. Szerette volna, ha a két idegen a buddhizmusban is elmélyül, de ezt a két barát visszautasította, mert úgy hitték, hogy a buddhizmus a kereszténység egyik eretnek ága, ezért az a feladatuk, hogy visszatérítsék a buddhistákat a helyes útra.³⁹ Bhutánból Cacella egy hosszú levelet írt 1627 októberében az ott szerzett tapasztalataikról.⁴⁰ Ebben a levélben esik szó először Sambaláról, a tibeti buddhizmus idealizált

---

³³ A királyi család részt vett néhány szertartáson és érdeklődött az keresztény tanok iránt, de egyikük sem vette fel a vallást.

³⁴ Tib.: Dbus-gtsang.

³⁵ Tib.: Lha-dvags.

³⁶ Tib.: Spa-gro.

³⁷ Tib.: zhabs-drung. Vallási vezető értelemben a *chos-rgyal* Bhutánban használt megfelelője.

³⁸ Tib.: Ngag-dbang rnam-rgyal (1594–1651).

³⁹ Az elképzelésük onnan eredt, hogy Tára istennőt (tib.: Sgrol-ma) Isten anyjaként azonosították és párhuzamba állították Szűz Máriával. Faith 1987: 37.

⁴⁰ A *Relatio (Jelentés)* című harmincöt oldalas munka az egyetlen fennmaradt leírás a bhutáni vallási vezetőről. A levelet Luiza Maria Baillie fordította angolra:

http://himalaya.socanth.cam.ac.uk/collections/journals/jbs/pdf/JBS_01_01_01.pdf, 2014. 01. 14).

országáról, amelyről feltételezte, hogy megegyezik a Katajok országával.⁴¹ Cacella 1630-ban bekövetkezett halála után Cabral elhagyta Bhután, és elsőként bejárta Sigacét,⁴² amelyről egy rendkívül részletes földrajzi leírást készített. Ezen kívül beszámolt többek között a pancsen lámával, Loszang csöki gyalcennel⁴³ való találkozásáról a Tasilhünpo⁴⁴ kolostorban, a lámák életéről és buddhista szertartásokról.⁴⁵ Cabral Nepálon keresztül tért vissza Indiába.

Andrade 1629 telén újra Goába utazott, így a vezető nélkül maradt misszió működéséről ezen időszakból nem maradt fent semmiféle írásos emlék. Ladak királya eközben megtámadta és foglyul ejtette Guge királyát, ezáltal a misszió helyzete meggyengült, de Andrade kötelezettségei miatt nem tudott visszatérni, így egyik hittársát, Francisco de Azavedo⁴⁶ barátot küldte maga helyett. Azavedo egy bizonytalan jövőjű misszióról tudott csak beszámolni a támogató király és az erős vezető hiánya miatt. A negyedik levelet Andrade 1633 februárjában küldte Goából Rómába, ebben részletesen leírta a kitört háború okait, eddigi alakulását és a működésképtelen misszió történetét. Andrade mindenképp vissza szeretett volna jutni Tibetbe, de hirtelen halála⁴⁷ megakadályozta ebben.⁴⁸

5. Az első európaiak Lhászában

Tibet fővárosába, Lhászába (tib.: Lha-sa) elsőként az osztrák jezsuita szerzetes, felfedező és csillagász, JOHANN GRUEBER (1623–1680) jutott el. Grueber két évet töltött a Qing-dinasztia császáranak, Shunzhinek 順治 (ur. 1643–1661) az udvarában az asztrológus és matematikus Johann Schall von Bell (1592–1666)⁴⁹ segédjeként. Gruebert a császár halála után egy belga gróffal, a térképész ALBERT D'ORVILLE-jel (1621–1662) Agrába küldték, de a holland blokád miatt nem mehettek tengeri úton, ezért Tibet és Nepál felé indultak. A kínai császár ajánlólevelével Gansu tartományon át 1661. október 8-án értek

---

⁴¹ A jezsuita Bento De Goes (1562–1607) portugál szerzetes 1602–1607 között bejárta Ázsia különböző részeit és bebizonyította, hogy Kataj megegyezik Kínával. Ez az információ a két Bhutánban élő szerzeteshez nem jutott el.

⁴² Tib.: Gzhis-kha-rtse.

⁴³ Tib.: Blo-bzang chos-kyi rgyal-mtshan (1570–1662).

⁴⁴ Tib.: Bkra-shis-lhun-po.

⁴⁵ A levél angol fordítását Nancy M. Gettleman készítette el: http://www.thlib.org/static/reprints/kailash/kailash_09_01_04.pdf.

⁴⁶ A szakirodalomban nincs róla több információ.

⁴⁷ Mérgezés következtében halt meg, de arról, hogy ki követte el és miért, csak találgatni lehet.

⁴⁸ Wessels 1924: 43–69.

⁴⁹ Német jezsuita szerzetes, matematikus és asztrológus. Misszionáriusként érkezett Kínába, később a császár tanácsadója lett.

Lhászába, ahol egy hónapig maradtak. Grueber számos rajzot készített az őket vendégül látó V. dalai lámáról, Loszang gyacóról (tib.: Blo-bzang rgya-mtsho; 1617–1682), buddhista szent helyekről, buddhista tárgyakról, szerzetesek és világi emberek viseletéről, és rajzaiból ismerhették meg az európaiak a Potala palotát, mely méreteivel túlszárnyalta a kor európai épületeit. Rövid ott tartózkodásuk után tovább utaztak Agrába. D’Orville egész útjuk során földrajzi feljegyzéseket készített, pontos szélességi és hosszúsági fokokkal meghatározva a helyeket, ahol megfordultak.

Agrában d’Orville megbetegedett és meghalt, Grueber pedig visszahajózott Rómába, majd 14 éven át, haláláig, lelkipáosztorként Magyarországon dolgozott.

Grueber feljegyzései közül elsőként a II. Ferdinando toszkán hercegnek (ur. 1621–1670) 1666-ban írt levelét publikálták francia, később olasz és német fordításban is.⁵⁰ A jezsuiták által készített beszámolókat, köztük d’Orville és Grueber részletes leírásait és rajzait 1667-ben egy német jezsuita tudós, ATHANASIUS KIRCHER (1602–1680) építette bele enciklopédikus *China Illustrata* (*Képes Kína*) című művébe.⁵¹ A könyv Kína valós és legendás történeteiből emeli ki a keresztény elemeket, és bemutatja a korai nesztóriánus kereszténységet. Adatai egyfajta elegyét adják a különféle, Ázsiából érkezett hiteles és kitalált információknak, így olvashatóak benne pontos földrajzi adatok és mitikus varázslények leírásai is.

A jezsuiták után kapucinusok kezdtek térítő munkába Tibet földjén. A barátok közül az olasz GUISEPPE D’ASCOLI és a francia *FRANÇOIS MARIA DE TOURS 1707* júniusában Patnából érkeztek Lhászába. Egy gazdag örmény kereskedő látta őket vendégül, és biztosította számukra a misszionáláshoz szükséges anyagi javakat.⁵² A barátok rendkívül népszerűek voltak az egyszerű emberek körében, de nem térítő munkájuk miatt, hanem elsősorban azért, mert orvosi ellátást nyújtottak ellenszolgáltatás nélkül.⁵³

1708 és 1713 között a két kapucinus szerzetes és harmadik társuk, DOMENICO DA FANO (1674–1728) összeállított egy negyvenegy oldalas könyvet, melynek egyik része a tibeti ábécéről és a kiejtés szabályairól, valamint a tibeti számokról szól, a másik része pedig egy 2500 szavas tibeti–latin, latin–tibeti

⁵⁰ *Divers voyages curieux*. Paris, 1666, *Il genio vagante*. Parma, 1692, *Neue Welt-Bott*. Augsberg, 1726.

⁵¹ Teljes címén: *China monumentis, qua sacris qua profanis, nec non variis naturae ad artis spectaculis, aliarumque rerum memorabilium argumentis illustrata* (*Képes feljegyzések Kínáról, mind a szent, mind a világi helyekről, természeti földrajzáról, művészetéről és más fontos adatáról*). Amsterdam, 1667. D’Orville és Grueber rajzai és feljegyzései a *China Illustratában*, lásd Tuyl 1987: 60–70.

⁵² Petech 1952–56: XIII.

⁵³ Snellgrove 1995: 309.

szójegyzéket tartalmazott. Ez az első, nyugatiak által készített szótár soha nem került kiadásra, mindössze egy kivonatot őriz belőle a párizsi Nemzeti Könyvtár.⁵⁴

Da Fano 1714-ben készített egy ötszáz oldalas orvosi munkát is a következő missziók számára a Tibetben és környékén őshonos növények és alapanyagok felhasználásáról különböző betegségek gyógyítására. Erről több másolat is készült, az eredetét Rómában őrzik. Tibeti könyveket is lefordított olaszra, közülük az egyik legfontosabb Congkapa (tib.: Tsong-kha-pa) *A megvilágosodáshoz vezető fokozatos út (Lam-rim chen-mo)* című műve. 1717-ben elhatározta, hogy elkészíti a *Biblia* tibeti fordítását, ezért felkért két nyelvtanárt, egy tolmácsot és egy másolót, de terve végül nem valósult meg.

Da Fano 1718–1720 között Tibetről készített harmincöt oldalas leírása⁵⁵ az egyik első átfogó leírás nyugaton az ország mindennapi életéről, ünnepeiről, időszámításáról és államvezetéséről.

A kapucinusok tibeti missziója a térítómunka sikertelensége miatt véget ért, és elhagyták Tibetet.⁵⁶ Miután a jezsuiták erről értesültek, elküldték ifjú rendtársukat, IPPOLITO DESIDERI-t (1684–1733), hogy folytassa Andrade misszióját. Desideri 1712 szeptemberében Rómából Goába hajózott, majd Delhiből a hozzá csatlakozó portugál MANOEL FREYRE (1679–1724)⁵⁷ társaságában Kaszíron át 1715 októberében először Lehbe, Ladak fővárosába ért.⁵⁸ Itt a király, Nyima namgyal (tib.: Nyi-ma nram-rgyal; ur. 1694–1729) örömmel fogadta őket, és minden körülményt biztosított volna egy misszió megnyitásához. Ezt azonban a szerzetesek visszautasították, és újra útra keltek. A Kailásza-hegy érintésével, több hónapos kimerítő utazás után érkeztek Lhászába 1716. március 17-én. Desideri már a hosszú út alatt elkezdte tanulmányozni a tibeti nyelvet.⁵⁹ A nyelv tanulásának megkönnyítésére szótárat és nyelvtant készített magának. Mialatt a nyelvet tanulta, írt két könyvet olaszul, melyek közül az egyiket már ősszel elkezdte lefordítani tibetire. A terve az volt, hogy Tibet akkori uralkodójának, a hosút mongol Lhabzang (tib.: Lha-bzang; 1658–1717)⁶⁰ kánnak bemutatja saját vallását, közben pedig a Ramocse (tib.: Ra-mo-

⁵⁴ Simon 1964: 85, Bray 2008: 34.

⁵⁵ *Relation du royaume de Lassa dans le Thibet, par le père Dominique.*

⁵⁶ A kapucinusok missziójáról bővebben lásd: Panti, Silvia Castello 1975. *Nuovi Documenti su Ippolito Desideri. Miscellanea di Storia delle Esporazioni.* Genova: Fratelli Bozzi, 153–178.

⁵⁷ Desideri vezetője és védelmezője az indiai és tibeti úton, aki több feljegyzést is készített a tibetiek szokásiról, ruháiról és olyan vallási kérdésekről, mint a lélekvándorlás vagy a dalai lámák kiválasztása. Röviddel Lhászába érkezésük után visszatért Katmanduba (MacGregor 1970: 68–70, Bargiacchi 2008: 30–31).

⁵⁸ Desideri útjáról és Lhászában töltött éveiről bővebben lásd Péter 2011: 2–4.

⁵⁹ Bargiacchi 2005: 796–800.

⁶⁰ A teokratikus állam kialakulásával Tibet tényleges vezetői a nagykorúságot elért dalai lámák lettek. Az V. dalai láma halálát tizenhárom évig titokban tartották, hogy főminisztere,

che) és a Szera (tib.: Se-ra) kolostor iskoláiban megismeri a buddhizmust. Több tibeti alapművet tanulmányozott, és vallási vitákat folytatott tibeti szerzetesekkel. 1718 és 1721 között öt könyvet írt tibeti nyelven,⁶¹ amelyekben a keresztény tanokat ismerteti, és megkísérli megcáfolni a buddhizmus több tan-tételét, felhasználva a tibeti buddhista érvelési technikákat. A kedvezőtlen körülmények miatt⁶² nem folytathatta munkáját Tibetben, és 1721 áprilisában elhagyta Lhászát annak ellenére, hogy már jól beszélt a nyelvet, sikerült be-illeszkednie a tibeti mindennapokba és folyamatosan írta könyveit.

Az útra kevés személyes tárgyán kívül csak hatalmas terjedelmű, Tibet kultúrájáról és vallásáról szóló feljegyzéseit vitte magával. Ekkor kezdte el írni a *La Relazione. Notizie Storiche del Tibet e Memorie de Viaggi e Missione ivi Fatta (Tudósítás. Részletes feljegyzés Tibetről, az utamról és az ott alapított misszióról)* című fő művét.⁶³ A könyvnek már Rómába érkezése idején elkészült egy kézirata, amelynek második, háromkötetes változatát 1728 nyarára fejezte be. Nyelvezete elegánsan kifinomult, tárgyilagos és közérthető, mindenféle kitalált és megalapozatlan információtól mentes.⁶⁴ A Propaganda⁶⁵ mégis megtiltotta a kiadását, ezzel a jezsuiták archívuma és magángyűjteménye mélyére száműzött egy olyan nagy terjedelmű kéziratot, amely rend-

---

Tibet későbbi kormányzója zavartalanul folytathassa munkáját. A megtalált VI. dalai láma alkalmatlannak bizonyult Tibet érdekeinek képviselőjére, így az utódlás kérdése egyre inkább kiéleződött. A tibeti belviszályokat látva Lhabzang, a hosút mongolok kánja bevonult Lhászába, ahol 1706-ban kivégeztette a kormányzót és az ifjú VI. dalai lámát, majd átvette Tibet politikai irányítását is, amihez megszerezte a mandzsu-kínai Kangxi 康熙 (ur. 1661–1722) császár jóváhagyását is, lásd Polonyi 2007: 192–193.

⁶¹ Tibetiül írt műveit ő maga lefordította olaszra, de nemrég a tibeti eredetit lefordították angolra, és a két fordítás sok tekintetben eltér egymástól, új értelmezést adva a szövegeknek. Tibeti művei közül négy megtalálható: Toscano, Giuseppe 1982. *Opere tibetane di Ippolito Desideri*. Roma: Istituto Italiano per il medio ed estremo. A művek angol fordítása: Goss, Robert E. 1998. Chatolic and Dge Lugs Pa scholasticism. In *Scholasticism: Cross-Cultural and Comparative Perspectives*. State University of New York Press.

⁶² A kapucinusok panaszlevele miatt a jezsuitákat azonnali hatállyal visszarendelték Tibetből.

⁶³ Ebben olyan leírások is szerepelnek, melyek nem kötődtek szorosan Tibethez, például a hazaúton kitört hurrikán részletes ismertetése, az útközben érintett szigetek népei, szokásai és kereskedelmi kapcsolatai, a hóvakság és a hegyi betegség leírása. A könyvről bővebben lásd Bargiacchi 2003: 4–103.

⁶⁴ Filippi 1932: 37.

⁶⁵ A Sacra Congregatio Christiano Nomini Propagando Fide (Szent Kongregáció a Hit Terjesztéséért), rövidebb nevén a Propaganda, olyan egyházi közigazgatási csoport volt, amely a nemzetközi missziók tevékenységét felügyelte. A Propaganda döntően ferencesekből, Domonkos-rendi szerzetesekből és más, koldulórendi szerzetesekből állt, akik a 17. század közepe óta konfliktusban álltak a független gondolkodású jezsuitákkal. Bargiacchi 2008: 54.

kívül gazdag anyagot tartalmazott Tibet földrajzáról, államigazgatásáról, mezőgazdaságáról, szokásairól és a buddhista filozófia nézeteiről.⁶⁶

Két évszázadon át Desideri hatalmas kéziratából mindössze egyetlen levelet publikáltak, melyet 1716 áprilisában Ildebrando Grassinak küldött. A levelet rendtársa franciára fordította és publikálta,⁶⁷ később több nyelvre is lefordították, és a 18. és 19. században folyamatosan újranyomtatták.⁶⁸

A Propaganda határozata szerint a kapucinus rend visszakarta a jezsuitáktól a tibeti területeket a misszió folytatására, így 1719 őszén 12 kapucinus szerzetes érkezett Lhászába Nepálon keresztül. Vezetőjük az olasz FRANCESCO ORAZIO OLIVIERI DELLA PENNA DI BILLI (1680–1745) volt, aki 13 évig vezette a lhászai missziót. Együtt tanult Desiderivel a Szerá kolostorban, amíg az el nem hagyta Lhászát 1721-ben, és szoros kapcsolatot épített ki a buddhista szerzetesekkel, akik Fehér Lámának nevezték őt. Mindkét barát alkalmazkodott a kolostori élethez, együtt étkeztek és laktak a tibeti szerzetesekkel, és szabad bejárásuk volt a kolostor könyvtárába, ahol alkalmuk nyílt a tibeti kultúra alaposabb tanulmányozására. A jól képzett láma mellett, akit kijelöltek melléjük tanárnak,⁶⁹ szabadon kérhettek útmutatást a többi szerzetestől a buddhizmus bármely kérdésében. Penna olyan jól megtanult tibetiül, hogy két keresztény könyvet lefordított tibetire⁷⁰ a húsz frissen megtért férfi és nő számára,⁷¹ több tibeti könyvet⁷² pedig olaszra ültetett át, hogy rendtársai is bepillantást nyerjenek a buddhista tanokba.

Penna a Szerá kolostorban kezdte összeállítani klasszikus tibeti nyelvű szövegek alapján a 33 000 szócikket tartalmazó tibeti–olasz, olasz–tibeti szótárát. 1732-re fejezte be a munkát, majd kilenc évre visszatért Rómába további támogatás reményében. Ez alatt egy másik kapucinus, Antonio Fantozzi Fontarius elkészítette a tibeti betűket a nyomtatáshoz, amelyeket a kézirattal együtt Lhászába vitt. A tibetiek növekvő ellenszenvé és a támogatás hiánya miatt az

---

⁶⁶ A kézirat csak 1875-ben került újra napvilágra, amikor Cavaliere Rossi-Cassigoli magánkönyvtárában felfedezték. A teljes dokumentum egy évszázaddal később Luciano Petech szerkesztésében jelent meg: Petech 1954–1956.

⁶⁷ *Lettres édifiantes et curieuses*. Paris, 1722.

⁶⁸ Bargiacchi 2007: 76.

⁶⁹ Rabs-'byams-pa Yon-tan dpal-bzang-po. Bray 2008: 34.

⁷⁰ Bellarmin, Robert 1597. *Dottrina Cristiani Breve*. Roma. Thurlot 1634. *Dottrina Cristiani Thesaurus*. Roma.

⁷¹ Mivel a tibeti mindennapok szorosan összefüggtek a vallási élettel, a frissen megtért tibetiek több, előre nem látható akadállyal kerültek szembe. Amikor visszautasították a dalai láma áldását és a kolostornak végzett kötelező munkát, akkor bíróság elé állították és nyilvánosan megkorbácsolták őket. Ez a csapás visszavetette a további térítő munkát.

⁷² Többek között Buddha és Congkapa életéről, a „lélekvándorlásról”, különféle imákról és a menedékvételről.

időközben újra Lhászába érkezett Penna úgy döntött, hogy felszámolják a miszsiót és elhagyják a fővárost. Az útra azonban nem tudták magukkal vinni az előkészített nyomdai gépet és dokumentumaik nagy részét sem.

Penna röviddel ezután meghalt Nepálban, rendtársainak pedig az 1769-es gurkha támadás miatt még délebbre kellett menekülniük, így a szótár kézírata⁷³ az észak-indiai Patnába került. Itt találta meg 1816-ban az angol Latter kapitány, aki az Egyházi Missziós Társaságnak⁷⁴ adományozta azt.⁷⁵ Az egyik itt dolgozó misszionárius, Friedrich Christian Gotthelf Schroeter (?–1820) angolra fordította, és megváltoztatta a szótár rendjét.⁷⁶ Miután Schroeter a munka befejezését követően meghalt, a szótár két szerámpuri misszionárius,⁷⁷ William Carey (1761–1834) és John Clark Marshman (1794–1877) kezébe került, akik a szükséges tibeti betűk elkészítése után 1826-ban kinyomtatták.⁷⁸ A szótár 475 lapon mintegy 30 000 szót, továbbá egy 35 lapos nyelvtani összefoglalót tartalmaz. A szerkesztés és a nyomdai munkálatok során bekerült számos hiba ellenére ez egy rendkívül gazdag anyagot tartalmazó munka. Penna többi fordítása Desideri műveihez hasonlóan hosszú évekig kiadatlan maradt.⁷⁹

CASSIANO DI MACERATA (1708–1791) kapucinus szerzetes, Penna útítársa, részletes feljegyzéseket készített Tibetről, Nepálról és Indiáról, melyeket két kötetbe rendezett.⁸⁰ Az első kötet az országokról szóló leírásokat tartalmazza, a második egy 200 oldalas, ceruzarajzokkal és vízfestményekkel teli kézirat. A második részt a 20. század elején fedezte fel Alberto Magnaghi, aki a könyv

---

⁷³ A kézirat ma egy olasz magánkönyvtár tulajdona. Tartalmáról és felépítéséről Erberto Lo Bue készített tanulmányt: Lo Bue, Erberto 2001 „A Note on the Dictionaries Compiled by Italian Missionaries in Tibet.” *Tibet Journal* 26, 2: 88–92.

⁷⁴ Church Missionary Society (CMS): az 1799-ben alapított és máig működő társaság célja, hogy lutheránus hittérítőket küldjön szerte a világba.

⁷⁵ Bray 2008: 35.

⁷⁶ Penna szótárában a hagyományos tibeti betűrendnek megfelelően az alapbetű szerint voltak elrendezve a szavak, Schroeter ezt teljesen felborítva az első betűt vette alapul, és más további változtatásaival még zavarosabbá tette a szócikkek elrendezését. Bray 2008: 64.

⁷⁷ A Szerámpurban élő baptista misszionáriusok foglalkoztak a *Biblia*-fordításokkal Indiában.

⁷⁸ *A Dictionary of the Bhotanta, or Boutan Language*. India: Baptist Missionary Society Serampore, 1826. A szótár a magyar szakirodalomban *Szerámpuri szótárként* ismert.

⁷⁹ Penna *Relatio da moribus et religione populorum Tibet et Nepal (Tudósítás a tibeti és nepáli emberek vallásáról és szokásairól)* című munkájának csak az *Alphabetum Tibetanumban* (lásd később) megőrzött részei maradtak fenn, a többi rész elveszett. Marini 1998. Penna további írásai: Petech 1954–56 I. kötet: 129–134, 141–146; II. kötet: 21–23, 26–27, 43–46, 128–131, 142–145, 157–160.

⁸⁰ *Giornale di Fra Cassiano da Macerata nella Marca d'Ancona, Missionario Apostolico Cappuccino nel Tibet e Regni adiacenti, dalla sua partenza da Macerata suguita li 17 agosto 1738 sino al suo ritorno nel 1756*. A kéziratot a maceratai Biblioteca Comunale Mozzi-Borgetti őrzi. Petech 1954–56: CXII.

nagy részét publikálta.⁸¹ Az egész könyvet Luciano Petech adta ki néhány évvel később.⁸²

Az országok leírása mellett 1773-ban készített egy részletes és alapos könyvet a tibeti írásról, betűzésről, kiejtésről és nyelvtanról is. Az *Alphabetum Tangutanum sive Thibetanum*,⁸³ azaz a *Tibeti és tangut ábécé* tibeti és latin nyelven, tibeti karakterekkel készült úttörő munka, melyet később több európai misszionárius is haszonnal forgatott.⁸⁴

A kapucinus szerzetesek Tibet elhagyásakor csak a legszükségesebb tárgyaikat vitték magukkal az útra, az iratok nagy része hátramaradt. Terveik közt szerepelhetett, hogy ők maguk visszatérnek egyszer, vagy az őket követő missziók hasznára válhatnak feljegyzéseik. Az iratok egy része a katmandui, patnai vagy bettiahai missziósházakba került, ahol azonban nem tudták azokat megfelelően tárolni, így ki voltak téve az idő rongálásának és a fosztogatásnak. A francia és olasz vallási iratokból tibetire fordított szövegek szinte mind elvesztek, létezésükről csak a misszionáriusok leveleiből lehet tudni. Egy nem teljes tibeti kánon és három Tibet- és Ázsia-térkép a Vatikáni Könyvtárba került. A Tibetben megforduló kapucinus szerzetesek beszámolóí egyetlen könyvben összefoglalva jelentek meg 1738-ban Rómában,⁸⁵ amelyet 1740-ben németül is kiadtak Münchenben, majd 1744-ben spanyolul Madridban.

Bár ANTONIO AGOSTINO GIORGI (1711–1797) Ágoston-rendi szerzetes⁸⁶ soha nem járt Tibetben, a legátfogóbb és legszélesebb körben használt könyvet mégis ő írta az országról. Az 1762-ben készült *Alphabetum Thibetanum*,⁸⁷ azaz

⁸¹ Magnaghi, Alberto 1902: *Relazione inedita di un viaggio al Tibet del P. Cassiano Beligatti da Macerata*. Florence.

⁸² Petech 1954–56: IV. kötet.

⁸³ Rome Propaganda Fide, 1773.

⁸⁴ Filippi 1932: 92.

⁸⁵ *Alla Sacra Congregazione de Propaganda Fide deputata sopra la Missione del Gran Thibet, rappresentanza de' Padri Cappuccini Missionari, dello stato presente della medesima e de' provvedimenti per mantenerla ed accrescerla*. Roma, 1738. A könyv három nagyobb részre tagolódik. Az első Tibet földrajzi és politikai helyzetét, flóráját és faunáját, valamint az állam működését mutatja be. A második a Propaganda kérésére egy részletesebb leírás a különböző buddhista rendekről, oktatásról és a dalai láma jogköréről. A harmadik egy beszámoló a missziósok munkájáról.

⁸⁶ Giorgit nagy nyelvtudósként tartják számon, széleskörű műveltsége felöleli az ókori görög és római tudósok, régi és saját korabeli keresztény teológusok műveit.

⁸⁷ Teljes címe: *Alphabetum Thibetanum missionum apostolicarum commodo editum. Praemissa est disquisitio qua de vario litterarum ac regionis nomine, gentis origine, moribus, superstitione, ac Manichaeismo fuse dissertur. Beausobrii calumniae in Sanctum Augustinum, aliosque ecclesiae patres refutantur (Az apostoli missziók használatára kiadott tibeti ábécé. Előrebocsátatik egy tanulmány, amely részletesen értekezik a különféle írásokról, a terület nevéről, a nemzetség eredetéről, szokásairól, hiedelmeiről és a manicheizmusról. Megcáfol-*

Tibeti ábécé című könyv legfőbb forrásai azok a visszaemlékezések, jelentések, feljegyzések, amelyeket a Tibetben járt misszionáriusok készítettek, többek közt Desideri, Freyre, Andrade és sokan mások – különböző korokból, különböző helyekről. Az élményeiken, tapasztalataikon túlmenően Penna és Macerata személyesen is részt vett a könyv létrehozásában. A könyvhöz Penna készítette a tibeti karaktereket, Macerata pedig az illusztrációkat.

A közel 900 oldalas könyv bemutatja a tibeti nyelv és írás sajátosságait,⁸⁸ Tibet történelmét, földrajzát, vallását, egyházi hierarchiáját, az alapvető keresztény imák tibeti fordítását, valamint egy tibeti töredék latin értelmezését jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátva. A latin nyelven írott könyvben a tibeti mellett rengeteg görög, héber, kopt, arab, szír, perzsa, etióp, szanszkrit, valamint olasz és francia idézet és hivatkozás található.⁸⁹ Ez az összefoglaló könyv volt Kőrösi Csoma Sándor kiinduló pontja tibeti tanulmányai megkezdésekor.

6. Az első világi utazók Lhászában

A Penna vezette misszió idején, 1736-ban tett látogatást Lhászában az első világi ember, egy holland utazó, SAMUEL VAN DE PUTTE (1690–1745). Putte még Agrában találkozott Desiderivel, aki a Nepálon és Tibeten keresztül vezető utat javasolta neki Peking elérésére.⁹⁰ 1729 és 1730 között Putte kétszer is megfordult Lhászában, rövidebb időt eltöltve ott. Lhászai tartózkodásáról és részletes földrajzi feljegyzéseiről, térképeiről Penna levele számolt be.⁹¹ Titkos írással készült terjedelmes feljegyzéseit, vázlatait, leveleit, térképeit végakaratára szerint megsemmisítették, az egyetlen fennmaradt térképet és néhány feljegyzését a middelburgi múzeum publikálta 1989-ben.⁹²

---

tatnak Beausobre rágalmai Szent Ágoston és más egyházatyák ellen). Studio et labore Fr. Augustini Antonii Georgii, Eremitae Augustiniani. Roma, Congregatio de Propaganda Fide 1762.

⁸⁸ Giorgi hatalmas művének egytized részét szenteli a tibeti nyelvnek és az azzal kapcsolatba hozható témaköröknek. A szavakat következetesen az olasz kiejtésnek megfelelően írja le, nem törődve azzal, hogy az egyes nyelvjáráásokban nagymértékben eltér a kiejtés. Álláspontja tökéletesen érthető, a misszionáriusok számára a térítés szemszögéből nézve a beszéd a legfontosabb (Tóth 1995).

⁸⁹ Az *Alphabetum Tibetanumról* bővebben lásd Tóth 1995.

⁹⁰ Ő az első európai, aki ezen az úton közelíti meg Pekinget.

⁹¹ Veth 1877.

⁹² Meijer, F. Lequin 1989. *Samuel van de Putte, een mandarijn uit Vlissingen (1690–1745)*. *De onbedoelde publicatie van een restant*. Middelburg.

Ahogy a britek egyre nagyobb érdeklődést tanúsítottak a keleti kereskedelem iránt, megalapították a Kelet-indiai Kereskedelmi Társaságot.⁹³ A Társaság figyelme Warren Hastings fő kormányzósága idején (1772–1785) fordult egyre inkább az Indiát északról határoló Himalája-hegységen túli területekre. Miután 1774-ben háború tört ki Bhután és az akkor már brit gyarmat Bengál között, Bhután vezetője a VI. pancsen lámától, Loszang palden jesétől (1738–1780)⁹⁴ kért segítséget. A pancsen láma, aki a VIII. dalai láma, Csampel gyaco⁹⁵ kiskorúsága idején látta el az ország vezetését, jó politikus lévén meglátta a helyzetben rejlő lehetőséget. Levelet küldött a fő kormányzónak, amelyben elismerte az angolok erejét, és kegyelmet kért Bhután számára, a Tibet és Bhután közötti jó kapcsolatra hivatkozva. Ezzel elismerte az angolok győzelmét, és megelőzte, hogy a britek Tibet ellen forduljanak. Hastings elfogadta a láma kérését, leállította a hadjáratot Bhután ellen, és követet küldött Tibetbe. Erre a feladatra a GEORGE BOGLE (1746–1781) nevű skót diplomatát jelölte ki, aki 1774-ben indult el Kalkuttából Bhután fővárosán keresztül Tibetbe. Feladata az volt, hogy tárgyaljon a pancsen lámával a Tibet és India közti kereskedelem megindításáról és egy kereskedelmi központ létrehozásáról Lhászában.⁹⁶ A találkozásra Sigacéban került sor, ahol kölcsönös szimpátia alakult ki a két fél között. Bogle a kereskedelmet érintő témák mellett több alkalommal folytatott vallási eszmecserét a pancsen lámával, és néhány vallási szertartáson is részt vett a Tashilünpo kolostorban.

A brit kormány a későbbiekben is mindent megtett, hogy a Tibettel és Bhutánnal való kapcsolatokat erősítse, a kereskedelmét kiterjessze, és további ismereteket szerezzen az országokról és azok nyelvéről. A kormány olyan utazóktól gyűjtött adatokat, mint THOMAS MANNING (1772–1840), az orvosi és matematikai ismeretekkel rendelkező angol sinológus. Manning 1811-ben Kínába vezető útján első angolként néhány hónapot töltött Lhászában, és találkozott a gyermek IX. dalai lámával, Lungtog gyacóval.⁹⁷

Bogle tudományos alaposságú beszámolóit és Manning kevésbé tudományos, ám annál szórakoztatóbb feljegyzéseit Clements Markham (1830–1916)

⁹³ Részvénytársaság, amelynek I. Erzsébet angol királynő 1600. december 31-én királyi adománylevélben kereskedelmi előjogokat biztosított Indiában.

⁹⁴ Tib.: Blo-bzang dpal-ldan ye-shes.

⁹⁵ Tib.: Byams-spel rgya-mtsho (1758–1804).

⁹⁶ Hastings érkezőjét felkeltette a *pasmína* néven ismert különleges finomságú gyapjú, ezért Bogle egyik feladata volt, hogy a tibeti fennsíkon élő, ezt az anyagot adó állatokból néhány példányt megszerezzen. Bethlenfaly 2003: 9–10.

⁹⁷ Tib.: Lung-rtogs rgya-mtsho (1805–1815).

geográfus, felfedező és író gyűjtötte össze és publikálta majdnem száz évvel haláluk után.⁹⁸

Az angol kormányzat tisztviselői közül is többen folytattak felderítő és kutató munkát a tibeti területeken, köztük BRIAN HOUGHTON HODGSON (1800–1894) angol természettudós és etnológus, aki elsőként készített tudományos feljegyzéseket a Himalája országaiban élő emberekről és állatokról. Kitömött állatait, rajzait és vázlatait ma a British Múzeumban őrzik. Jó kapcsolatot alakított ki a helyi tanult lámákkal, a velük folytatott célzott beszélgetések anyagain különböző tudományos lapoknak küldött tanulmányaiban publikálta.⁹⁹ Több könyvadományt küldött szerte Európába a tibetisztika és buddhizmus iránt érdeklődő társaságok számára. A Kalkuttának ajándékozott könyvek közt volt két teljes tibeti buddhista kánon is, melyeket Csoma is használt, amikor annotált katalógusát készítette.

Egy másik angol utazó, WILLIAM MOORCROFT (1767–1825) éveken át tett utazásokat Közép-Ázsiában a kormány megbízásából.¹⁰⁰ A brit kormány számára Tibet különösen fontos volt, mert vallása révén nagy befolyást gyakorolt a brit birtokokkal északon érintkező országokra, Szikkimre, Bhutánra és Nepálra, így Moorcroftot az 1820-as években Nyugat-Tibetbe küldték. Itt találkozott a magyarok őshazáját kutató KÖRÖSI CSOMA SÁNDORRAL (1784–1842). Hamar felismerte, hogy a magyar utazó szakmai hozzáértése, sokrétű nyelvészeti előtanulmányai, alkati és jellembeli tulajdonságai alkalmassá tehetik arra a feladatra, hogy elkészítse az akkor még hiányzó tudományos alaposággal megírt szótárt és nyelvkönyvet a britek számára.¹⁰¹ 1823 márciusában szerződést kötöttek, melyben Csoma vállalta, hogy 12 hónap alatt anyagot gyűjt egy szótár és nyelvtan számára, Moorcroft pedig cserébe állandó pénzjuttatással és ajánlólevelekkel látja el. Ily módon Csoma a Zanszkár-völgyben fekvő Zangla kolostorban¹⁰² hozzákezdett a tibeti nyelv és kultúra tudományos és rendszerezett megismeréséhez.

7. Összegzés

Az európaiak számára nagyon értékesek voltak a misszionáriusok Tibetről szóló híradásai, hiszen először ők hozták el számukra egy addig ismeretlen

---

⁹⁸ *Narratives of the Mission of George Bogle to Tibet: and of the Journey of Thomas Manning to Lhasa.* London: Trubner & Co, 1877.

⁹⁹ Összes műve egy kötetbe rendezve jelent meg: *Essay on the Language, Literature and Religion of Nepal and Tibet, with further Papers on the Geography, Ethnology and Commerce of those Countries.* Trubner and London: Co, 1874.

¹⁰⁰ Duka 1885: 91.

¹⁰¹ Baktay 1842: 127.

¹⁰² Tib.: Bzang-la.

világ létezésének hírét. Beszámolóik azonban nem voltak elfogulatlanok, átította őket az európai keresztény felsőbbrendűségi tudat. Nem azért tanulták meg a tibetiek nyelvét és tanulmányozták vallásukat, mert meg akarták ismerni és meg akarták érteni ezt a számukra ismeretlen kultúrát, hanem azért, hogy saját világszemléletük szerint megváltoztassák azt.

Csoma számára rendkívül hasznos kiindulópont volt ezeknek a korábbi beszámolóknak az ismeretanyaga, azonban ő egész munkája során mellőzte ezt a fajta hozzáállást. Tudományos, rendszerező kutatást végzett, elfogulatlanul és minden előítéllettől mentesen. Ezért válhatott ő a tibetisztika megalapítójává.

HIVATKOZOTT SZAKIRODALOM

- Baktay Ervin 1963. *Kőrösi Csoma Sándor*. Budapest: Gondolat.
- Bargiacchi, Enzo Gualtiero 2003. *La Relazione di Ippolito Desideri fra storia locale e vicende internazionali*. Roma: Deastore.
- Bargiacchi, Enzo Gualtiero 2005. „Il contributo di Ippolito Desideri alla conoscenza geografica.” *L’Universo* LXXXV.6: 788–807.
- Bargiacchi, Enzo Gualtiero 2008. *A Bridge across Two Cultures. Ippolito Desideri S.J. (1684–1733). A Brief Biography*. Firenze: Istituto Geografico Militare.
- Bar-Ilan, Meir 1995. „Prester John: Fiction and History.” *History of European Ideas* 20: 291–298.
- Bethlenfaly, Géza 2003. „A bengáli Ázsiai Társaság.” In: Gazda József (szerk.) *Kőrösi Csoma Sándor és a magyar nyelv*. Kovászna: Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, 5–16.
- Bozóki Anita 2001. *János pap országa, a földi paradicsom motívumának története*. (kiadatlan MA szakdolgozat, Eötvös Loránd Tudományegyetem)
- Bray, John 2008. „Missionaries, Officials and the Making of the Dictionary of Bhotanta, or Boutan Language.” *Zentralasiatische Studien* 37: 33–75.
- Civezza, Marcellino 1881. *Sopra la vita e i viaggi del beato Odorico da Pordenone dell’ordine de minori studi con documenti rari ed inediti*. Prato: Ranieri Guasti.
- Domenichelli, Teofilo 1881. *Sopra la vita e i viaggi del beato Odorico da Pordenone dell’ordine de’Minori*. Prato: Ranieri Guasti.
- Duka Tivadar 1885. *Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Faith, Caris 1987. *A Study of Tibetan Culture and Religion and of Potential Redemptive Analogies which would Heighten the Tibetan’s Respectivity to Christianity*. (MA diss., International School of Theology)
- Filippi, Filippo De 1932. *An Account of Tibet. The Travels of Ippolito Desideri of Pistoia, S.J., 1712–1727*. London: Routledge.
- Goss, Robert E. 1998. „The First Meeting of Catholic and dGe Lugs Pa Scholasticism.” In: Cabezón, José Ignacio (ed.) *Scholasticism: Cross-Cultural and Comparative Perspectives*. Albany, NY: SUNY Press, 65–90.
- Györfly György 1986. *Julianus barát és napkelet fölfedezése*. Budapest: Magyar Ritkaságok.
- Hakluyt, Richard 2012a. *The Long and Wonderful Voyage of Frier John de Plano Carpini*. Adelaide: The University of Adelaide Library.
<http://ebooks.adelaide.edu.au/h/hakluyt/voyages/carpini> (Utoljára megtekintve: 2014.01.14).
- Hakluyt, Richard 2012b. *The Journal of Frier William de Rubruquis a French Man of the Order of the Minorite Friars, unto the East parts of the Worlde. An. Dom. 1253*. Adelaide: The

- University of Adelaide Library. <http://ebooks.adelaide.edu.au/h/hakluyt/voyages/rubruquis> (Utoljára megtekintve: 2014.01.14).
- Larner, John 2008. „Plucking Hairs from the Great Cham’s Beard: Marco Polo, Jan de Langhe, and Sir John Mandeville” In: Conklin, Suzanne (ed.) *Marco Polo and the Encounter of East and West*. Toronto: University of Toronto Press, 133–155.
- Liščák, Vladimír 2011. „Odoric of Pordenone and his Account on the *orientalium partium* in the Light of Manuscripts.” *Anthropologia Integra. Journal for general anthropology and related disciplines* 2: 63–74.
- MacGregor, John 1970. *Tibet, a Chronicle of Exploration*. New York: Praeger Publisher.
- Marini, Elio 1998. „The Story of Father Orazio della Penna. Short Notes about the Life of Father Orazio Olivieri della Penna (1680–1745), Capuchin Missionary and Prefect of the Tibetan Mission.” Pennabilli and Tibet 1. (<http://www.montefeltro.net/pennabilli/tibeteng.htm>)
- Pereira, Francisco Maria Estevez 1921. *O Descobrimento do Tibet pelo P. António de Andrade*. Coimbra: Academia des Sciencias De Lisboa.
- Petech, Luciano 1954–1956. *I missionari italiani nel Tibet e nel Nepal*. Rome: La Libreria dello Stato.
- Péter Alexa 2011. „Ippolito Desideri missziója Tibetben (1717–1721).” In: Szilágyi Zsolt (szerk.) *Tanulmányok a tibeti és mongol buddhizmus köréből. Szerb János-emlékkötet*. Budapest: L’Harmattan Kiadó, 98–111.
- Polonyi Péter 2007. *Múlt a jövőben. Írások Kínáról*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete.
- Rockhill, William Woodville 1900. *The Journey of William of Rubruk to the Eastern Parts*. London: Hakluyt Society.
- Schatzmler, Joseph 1998. „Jews, Pilgrimage, and the Christian Cult of Saints: Benjamin of Tudela and His Contemporaries.” In: Murray, Alexander (ed.) *After Rome’s Fall: Narrators and Sources of Early Medieval History*. Toronto: University of Toronto Press, 337–347.
- Simon, Walter 1964. „Tibetan Lexicography and Etymological Research.” *Transactions of the Philological Society* 63.1: 85–107.
- Snellgrove, David Llewellyn 1995. *A Cultural History of Tibet*. London: Shambhala.
- Sweet, Michael J. 2006. *Desperately Seeking Capuchins: Manoel Freyre’s Report on the Tibets and their Routes (Tibetorium ac eorum Relatio Viarum) and the Desideri Mission to Tibet*. Wisconsin: University of Wisconsin-Madison.
- Terjék, József 1984. *Emlékek Kőrösi Csoma Sándorról*. Budapest: Kőrösi Csoma Társaság Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.
- Toscano, Giuseppe 1982. *Opere tibetane di Ippolito Desideri*. Roma: Istituto Italiano per il medio ed estremo.
- Tóth Erzsébet 1995. „A Source used by Alexander Csoma de Kőrös for his Tibetan Studies (Giorgi, *Alphabetum Tibetanum*).” In: Osmaston, Henry – Denwood, Philip (eds.) *Recent Research on Ladakh 4 & 5. Proceedings of the Fourth and Fifth International Colloquia on Ladakh. Bristol 1989 & London 1992*. London: School of Oriental & African Studies, 405–409.
- Tuyl, Charles 1987. *China Illustrata by Athanasius Kircher*. Bloomington: Indiana University Press.
- Veth, Peter Johannes 1877. „The Dutch Traveler Samuel van de Putte.” *Journal of the Geographical Society* 2: 5–19.
- Wessels, Cornelius 1924. *Early Jesuit Travellers in Central Asia 1603–1721*. Hague: Martinus Nijhoff.